

УДК (044.2) (477) «1890/1971» Роман

Сергій Білокінь

ІЗ СТАРОГО ЛИСТУВАННЯ (ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ РОМАНОВСЬКИЙ, 1890 – 1971 рр.)

Публікація невеликого (8 од.), але яскравого листування (8.VIII. 1970-28.II. 1972) класика та історика наймолодшої тоді генерації С. Білоконя (нар. 1948). Висвітлює, з одного боку, подробиці життя художника Г. Нарбута та історика мистецтва Ф. Ернста, з якими Романовський був близько знайомий. З другого боку, в листах С.Білоконя характеризується епоха застою.

Доволі рано я усвідомив загальний історичний інтерес своїх контактів з представниками останнього передреволюційного і першого совєцького покоління¹. Ці люди виразно відрізнялись від звичайного людського оточення 60-70-х рр. самою своєю людською субстанцією. Причиною успіху тодішніх моїх пошуків було те, що першою темою студій я вдало обрав життя й творчість Георгія Нарбута – геніального митця, що помер 1920 р. у віці 34 літ. Отож до мого часу добули його сестра Агнеса Іванівна, його гімназична любов Марія Родіонівна Біловська, перша дружина Віра Павлівна (дівоче прізвище Кир'якова), десятки людей, що знали його особисто. На початках університетського навчання я написав курсову роботу про Нарбута (науковий керівник М.І.Марченко). Я розшукував цих людей, вслуховувався у їхні розповіді, листувався з ними². І якщо перший час я холов до дальших контактів з людиною, скоро відомості про Нарбута в неї закінчувались, згодом я почав прихапцем призбирувати й те, що до властивого нарбутознавства не належало. Ці контакти й це листування можна охарактеризувати за конкретними персоналіями.

Влітку 1967 р. Зінаїда Миколаївна Заболотна, сестра архітектора й давня подруга дружини Ф.Л.Ернста, якій вона надсилала до табору посилки, дала мені її адресу, і я з Тамарою Львівною листувався³. Вона мешкала в Сибіру, неподалік від тих місць, де тривало її ув'язнення, померла 26 серпня 1969 р. За ці короткі два роки вона надіслала мені кілька листів, які я вперше й повністю публікую цього року у присвяченому Федорові Людвіговичу виданні. Разом з листом від 3 лютого 1968 р. вона надіслала мені спогади – коштовний людський документ, з якого можна довідатись про поневіряння благородних душ в умовах тоталітарного режиму. Досі опубліковано лише уривок з них⁴.

За рекомендацією академіка АН СРСР Михаїла Павловича Алексеева 24 листопада 1972 р. я звернувся до вихованця київської гімназії В.П.Науменка, академіка Сорбонни Андрія Миколайовича Грабаря, який написав мені два докладні мемуарні листи.

Мій покійний друг археолог Валерій Отрішко дістав для мене від старшого колеги, С.М.Бібікова, адресу Софії Миколаївни Олтаржевської, дружини рідного брата Ернста, Миколи Львовича (нар. 23 квітня 1896 року, побралися вони на початку 1928-го). У 1974–77 рр. ми з Софією Миколаївною листувалися.

Симпатизуючи моїй роботі, пушкіністка Тетяна Григор'ївна Цявловська розшукала в своїх паперах і дала скопіювати 13 листів Ф.Ернста від 1936–39 рр.: до неї, її чоловіка, Мстислава Олександровича Цявловського, та її брата, Н.Г.Зенгера, з яким він разом перебував в ув'язненні на Біломорсько-Балтійському каналі.

Листувався я також із класиком українського архівознавства, автором першого національного підручника з архівознавства (визначення І.Матяш), колишнім директором Центрального архіву давніх актів (1921–31 рр.) Віктором Олександровичем Романовським, який перебув довгі роки ув'язнення. Подаю наше листування.

1. С. Білокінь – В. Романовському⁵.

[Чернетка.]

8 вересня 1970.

Київ.

Шановний Вікторе Олександровичу!

Рік тому покійний Євген Іванович Зеленецький дав мені оцю Вашу адресу й порадив звернутися до Вас, оскільки, як він казав, Ви вчилися в одній гімназії з Георгієм Ів. Нарбутом. Тоді ж таки я Вам написав, але безрезультатно. Очевидячки, лист загубився на пошті або у Вашім інституті.

Трохи пізніше попрохав (уже мене) Вашу адресу Сергій Петрович Дорошенко⁶. Не знаю, чи пощастило йому, бо я вже давно не був у нього, але вирішив написати Вам вдруге, тим більше, що Марія Володимирівна Трубецька⁷ сказала мені кілька днів тому, що Ви були знайомі з Нарбутом також у Києві як член ордену Санта Сафра. Вона також просила передати Вам її привітання «кавалерственої дами від Рюріковичів», що я з задоволенням і роблю.

Вже кілька років я працюю над різними питаннями, пов'язаними з життям і творчістю Нарбута, збираю відповідні матеріали. В останньому пощастило особливо: три оригінали робіт, багато фотографій і т.ин. Однак, головний, мабуть, мій здобуток у цьому пункті – се низка неопублікованих і цілком не відомих спогадів про Г.І. та досліджень різних боків його творчості. Тут такі першорядні матеріали, як спогади Василя Кричевського, Ольги Карпеко, Мстислава Добужинського, Якова Ждановича⁸, Сергія Трійницького, розвідки Стефана Таранушенка, Володимира Січинського, Володислава Лукомського, Петра Нерадовського, Еріха Голлербаха та ін. Ці матеріали мають скласти том, який я нині готую⁹.

Хоча зібраного вже дуже багато – особливо, скажімо, порівнюючи з Мурашком чи іншими українськими митцями – не всі питання, звісно, висвітлено задовільно й немає рації припиняти дальші пошуки. Саме тому мені хотілося б звернутися до Вас і запитати, чи можу я сподіватися на Ваше сприяння й допомогу?

З правдивою повагою
С.Білокінь

2. В.Романовський – С.Білоконю.

[Машинопис, 4 арк. Підпис і приписка – від руки, кульковою ручкою. Окремо – нотатка від руки на персональному бланку, де вказано звання, посаду, адресу й число телефону. Число телефону виправлено й нижче повторено знов. Правдоподібно, В.А. хотів почути з Києва живий голос, але я йому не зателефонував.]

[3 жовтня 1970.
Ставрополь.]

Дорогой Сергей Иванович!

Я получил Ваше единственное письмо, последнее. Предыдущее письмо, видимо, попало в студенческую корреспонденцию и мне не было доставлено.

Я охотно поделюсь с Вами всем тем, что я знаю о художнике Георгии Ивановиче Нарбуте. Мы с ним были в одно время в Глуховской гимназии, но в разных классах. Он на два года был старше меня. В одном классе со мной был его младший брат Сергей. Я немного дружил с ним и часто бывал у них дома, в особенности тогда, когда они жили в предместье города, и из школы мы вместе шли домой. В этом предместье в XVIII в. находился дворец и парк генерал-губернатора Левобережной Украины графа Румянцева П.А., известного полководца и администратора. От старого парка сохранились в мое время искусственные островки, старые липы и большое искусственное озеро правильной овальной формы.

Дом, в котором жила семья Нарбутов, видимо, построен был из кирпичей разрушенного дворца, и вся усадьба имела вид старого времени. Георгий Иванович уже тогда интересовался стариной. Он очень дружил с преподавателем рисования художником Литовченко И.К.

В 1904 г. в Глухове устроена была промышленная и художе-

ственная выставка. На этой выставке выставлены были рисунки Георгия Ивановича на темы из «Слова о полку Игореве». Там же к рисункам приложены были тексты, написанные древним почерком.

Дорога к Румянцевской усадьбе проходила через городские ворота, построенные еще в 50-х гг. XVIII века архитектором А.Квасовым. Через эти ворота проходил Георгий Иванович ежедневно по несколько раз. Все это несомненно оказывало некоторое влияние на развитие интереса к старине и сказалось впоследствии в занятиях Нарбута украинскими гербами и казацкой стариной.

Вы называете в своем письме ряд имен, знакомых Нарбута и исследователей его творчества. Не знаю, почему Вы не назвали известного искусствоведа, соученика Нарбута по гимназии, Федора Эрнста, который написал целую монографию о Георгии Ивановиче. Она напечатана в конце 20-х – начале 30-х гг. нашего времени ¹⁰. Там приложены иллюстрации из работ Георгия Ивановича. Не знаю, знакома ли Вам большая статья профессора А.А.Сидорова, которая напечатана в журнале «Печать и революция», М., 1923 (кн. 5, август-сентябрь). Статья называется «Г.Нарбут и его книги», 23 стр. печати. Я думаю, что эти мои напоминания могут Вам быть полезны.

Вы ничего не пишете о знакомстве и сватовстве Георгия Ивановича с Беловской М.Р. Это интересный период в жизни Георгия Ивановича. Он часто встречался с этой девушкой, бывал у них и считался ее женихом. Свадьба расстроилась. В доме у Беловской М.Р. бывал не только Георгий Иванович, но и его брат Владимир, заметный в свое время поэт, которому поэтесса А.Ахматова посвятила одно из своих стихотворений. Несмотря на общую молву о сватовстве Георгия Ивановича, все вдруг расстроилось, и Георгий Иванович женился на дочери одного полтавского помещика.

С 1918 г. Г.Нарбут жил в Киеве в одной квартире с известным историком Вадимом Модзалевским ¹¹, братом известного пушкиниста Бориса Модзалевского ¹². В квартире Нарбута и

Модзалевского была устроена мастерская художника Нарбута, когда он был ректором Украинской Академии Художеств ¹³. В этой же квартире помещалась и редакция исторического журнала «Наше минувшее» [Наше минуле]. Секретарем редакции был Модзалевский. Я часто бывал у него и часто видался с Нарбутом. В этой же квартире произошел и разрыв Нарбута со своей женой.

В редакции журнала установился обычай, что каждый выход номера журнала праздновался дружеской пирушкой. К этой вечеринке писались особые приглашения на старинном украинском языке. Писались стихи, рисовались карикатуры и портреты. Приглашались обыкновенно некоторые писатели и ученые. Так, помню, бывал академик Багалея, писатель и переводчик Зеров и др. Вы пишете, что Георгий Иванович принимал участие в шуточном художественном ордене «Сафра». Это неверно. «Сафра» организовалась, когда Георгий Иванович умер. В нее входили Ф.Эрнст, В.Кричевский, художник Хижинский ¹⁴, Лев Динцес ¹⁵, В.Романовский, М.Трубецкая.

Вот все, что я могу сказать о художнике Нарбуте.

Прочитав Ваш адрес в письме, я живо вспомнил свою молодость, так как я тоже жил на этой улице.

Комплекс этих улиц тесно связан с украинскими культурными деятелями. Никольская улица, позже называвшаяся Никольско-Ботанической, названа в память Н.И.Костомарова, Тарасовская улица в честь Тараса Шевченко, а Паньковская, на которой Вы живете сейчас и на которой я прожил 3 года своих лучших студенческих лет, названа в честь Пантелеймона Кулиша. Да и впоследствии, в 90-х, 900-х гг. здесь жили многие украинские деятели, в частности академик Орест Левицкий, акад. Василенко, Грушевский, Дорошкевич и др.

На этом я и заканчиваю свое письмо. Если чем в дальнейшем могу быть полезным, пишите по следующему адресу:

Ставрополь-17,
ул. Пушкина, 1, кв. 4.
3 / X-70 г.

С уважением <підпис> (В.Романовский)
[приписка від руки:] *рука власна*
[На бланку від руки:]

Шановний Сергію Івановичу!

В додаток до листа посилаю свої координати – телефон та інше.

Шкодную, що написав листа на машинці. Бачите, який у мене почерк.

Тисну руку.
Бувайте здорові.
В.Романовський

З. С.Білокінь – В.Романовському
[Машинопис, другий примірник.]
6 жовтня 70.
Київ.

Високошановний Вікторе Олександровичу!

Сердечно дякую Вам за Вашого ласкавого листа, тим мені приємнішого, що я вже віддавна хотів нав'язати з Вами контакт як із особистим знайомим Георгія Нарбути. Поза тим, до речі, мені відомі ще й такі Ваші статті, як «До історії бюджетного права Гетьманщини за Кирила Розумовського» та «Сторінка з недавнього минулого» в ювілейних збірниках на честь академіків Багалія та Грушевського, «Війна 1735–1739 років та її наслідки для України» в «Нарисах з соціально-економічної історії України» та ін., а також Ваше видання «Переписних книг 1666 року». Отже, мені приємно писати Вам ще й тому, що Ви, здається, хіба що з І.Айзенштоком і С.Таранушенком представляєте нині автуру Історично-філологічного відділу ВУАН.

Я шукав для Вас фото Сергія Нарбути, але він у мене лише в групах. Якби Ви хотіли мати таке фото, я з радістю надіслав би його Вам.

Ті прізвища дослідників творчості Нарбутової (Георгія) та мемуаристів, що я назвав у минулому листі – се прізвища тих осіб, чиї ще досі не опубліковані матеріали мені пощастило розшукати. Отже, се тільки частина наявної джерельної бази, та частина, яку я готую зараз до друку у вигляді великого збірника (20 авт. арк.) «Г.Нарбут». Що стосується різних праць Федора Людвіговича (точніше – Теодора-Ріхарда) Ернста, то вони відомі мені всі ¹⁶. На щастя, зацілів великий його архів, де є надзвичайно багато цікавих мені матеріалів. Там, до речі, зберігаються два листи Василя Андрійовича Мальченка, колишнього викладача Глухівської чоловічої гімназії, в яких він прохає дати йому посвідку про його роботу для пенсії – Ернста й Вас ¹⁷.

Та праця проф. Сідорова, яку Ви називаєте, також мені добре відома, як і інші його праці. Тепер він – член-кореспондент АН СРСР (наступного року йому буде 80 літ), нещодавно виїшла його велика книга «Русская графика начала XX века». Ми з ним інтенсивно листуємося й навіть провели дискусію з нацпитання.

З Марією Родіонівною Біловською, яку Ви згадуєте, я також давно добре знайомий. Вона мені надіслала невеличкі, але досить інтересні спогади про своє знайомство з Г.І. Мешкає вона зараз теж поза Україною – під Москвою [ст. Перловська, вул. Ульяновська, 73]. А сестра Нарбутова, Агнеса, до речі (Ви повинні її пам'ятати), живе в Петрозаводську [вул. Антікайнена, 27, пом. 63]; минулого року я був у неї.

Можу Вас засмутити, що вулицю Паньківську, яку Ви добре знали, вже перейменовано ¹⁸. Тепер вона має ім'я Степана Халтуріна, який на цій вулиці, очевидно, ніколи й не був. Правда, вся кореспонденція йде мені на адресу зі старою назвою, хоч робиться це, звичайно, напівлегально. Втім, на пошті вже, певно, звикли. Між иншим, ця назва (Паньківська) не походить від імени Куліша – се просто збіг. У Закревського зазначено, що тут був колись хутір Паньківщина; його позначено й на старих міських мапах. Наш будинок стоїть на розі

Паньківської та Микільсько-Ботанічної, на місці великого зруйнованого будинку М.Грушевського¹⁹. Будинок його батька – триповерховий – у дворі. Число нашого – 7, у дворі – 9 (це число було й раніше). В п'ятім номері жив колись діяч Старої Громади Страшкевич; там, де Паньківська впадає в Жилянську (тепер – Жаданівського) – досі стоїть будиночок Антоновича й Драгоманова. На протилежному боці від нашого будинку, в напрямку до Маріїнсько-Благовіщенської (тепер вулиця Саксаганського, або, як кажуть водії трамваїв – «Саксаганская») жив Борис Грінченко. Будинків Ореста Левицького, Василенка й Дорошкевича я не знаю – чи можете Ви мені їх назвати? Де мешкали Ви?

Я Вам щиро вдячний за те, що Ви погодилися розповідати мені про Нарбута. Правда, основні віхи його життя й творчості відомі. Мені насамперед ходить о дрібні деталі, навіть деталі чисто побутові: як каже маляр Лев Гец, «все має своє значіння». Саме тому мені особливо цікаве було в листі Вашому те місце, де Ви пишете, що Нарбут по кілька разів на день проходив під брамою Квасова. Це цікава деталь²⁰.

Друге цікаве місце стосується редакційних вечірок «Нашого Минулого». Коли їх влаштовано після виходу кожного числа, то, виходить, таких зібрань було чотири. Останню описує в своїй роботі Федір Ернст – значить, аналогічні були й інші. Ви пишете, що до таких вечірок складали запрошення, писали вірші, малювали карикатури й портрети. Чи запрошення не збереглися у Вас? Може, Ви пригадаєте щось із віршів, сюжетів карикатур, а також кого й навіщо портретовано? Чи не можете Ви назвати орієнтовно типовий склад гостей?

Отже я хочу ще раз Вас попросити пригадати бодай кілька яскравих фактів, що вкарбувались у Вашу пам'ять, окремі риси, деталі, подробиці. Звичайно, я маю на увазі той випадок, коли Ви уважатимете за можливе приділити цьому трохи часу. Над чим Ви зараз працюєте? Чи багато часу забирає у Вас інститут?

Сердечно бажаю Вам доброго здоров'я!

З правдивою повагою [С.Білокінь]

4. В.Романовський – С.Білоконю.

[21 жовтня 1970.

Ставрополь.]

Дорогой Сергей Иванович!

Уже давно получил Ваше письмо, да никак не собрался ответить. Я очень рад был узнать некоторые подробности о теперешнем Киеве. Дополнительно сообщаю Вам о некоторых киевских историках. Академик О.И.Левицкий жил на Никольско-Ботанической в 11 или 13 номере. Это была его последняя квартира, из которой он уехал в родную Полтавщину и в Киев уже не вернулся ²¹. Академик Василенко Н.П. жил на Тарасовской улице в № 20. В этом же доме жил и родственник известного революционера-народника Жебунева Л.Н. Жебунев. Дорошкевича А.К. жил на Паньковской в доме 20-22, точно не помню, а потом на Тарасовской в д. № 20.

Вы пишете, что Паньковская улица никак не связана с П.А.Кулишом. Это, конечно, правильно. Но среди старых украинцев твердо укоренилась легенда, что Тарасовская улица названа так в честь Т.Шевченко, Никольско-Ботаническая – в честь Николая Костомарова, а Паньковская – в честь Кулиша. Я жил на Паньковской улице, по моему, в 13 номере. Этого дома теперь уже нет ²². Рядом с домом Грушевского был домик Мокрицкого, родного сына художника А.Мокрицкого, друга и товарища по Академии художеств Т.Шевченко. На Паньковской же улице жил и украинский поэт Микола Вороний.

Как видите, этот район облюбовали старые украинцы. На углу Паньковской и Караваевской был дом профессора Ореста Новицкого, который в свое время занимал кафедру философии в Киевском университете. Этот дом и сейчас есть ²³. Внизу на Паньковской жил в студенческие годы поэт и переводчик Николай Зеров, но номера дома я не помню ²⁴.

Вы спрашиваете, почему художник Нарбут часто проходил через городские ворота. Нарбут жил на Веригине, в предместье города, и в город проходить можно было только через ворота ²⁵.

У меня сохранились шуточные приглашения на вечеринки

после выхода каждого номера исторического журнала. Когда буду разбирать свои архивные бумаги, найду эти приглашения и Вам их пришлю ²⁶. Там есть и меню ужина, который посвящен был художнику Нарбуту. Вот, кажется, и все, о чем я хотел Вам написать.

Дружески жму руку.

В.Романовский.

21/X – 70 г.

[Приписка:] Знов змушений диктувати не українською мовою, шановний Сергію Івановичу. Радий був одержати од Вас листа. Пишіть мені, охоче буду одповідати.

З щирою пошаною

В.Романовський.

5. С.Білокінь – В.Романовському.

[Машинопис, другий примірник.]

25 жовтня 70.

Київ.

Глибокошановний Вікторе Олександровичу!

Днями з'ясувалося, що Ви знайомі ще з однією моєю знайомою – Ольгою Данилівною Карпеко-Глеваською ²⁷. Позавчора вона виїхала з Києва до Ірпеня; там вона щороку відпочиває, хоча постійно мешкає в Москві. Взагалі ми бачимося доволі часто, я завжди з насолодою слухаю її розповіді про «наше мінуле», хоч воно й не завжди було веселе.

З інших моїх знайомих глухівчан можу назвати ще Ніну Андріївну Люту-Абуладзе, Прокопа Васильовича Самоквасова, Михайла Петровича Дорошенка, Євгена Івановича Чернова, Наталю Федорівну Кучеренко, Олександрю Юріївну Рибальську, Наума Ісааковича Айзенштадта, Георгія Васильовича Орленка – загалом немало людей.

Щиро кажучи, я не сподівався, щоб Ваш архів зберігся. Запрошення й «меню вечері нарочитої» – се справжні уніками (запр.[ошення] я й бачив не всі). Примірник меню зберігався в бібліотеці Музею західного та східного мистецтв, де

працювала колись М.В.Трубецька, але нещодавно туди прийшла якась мадам – не знаю прізвища, звать її Ніла Павлівна. І ось оце чудовисько здало до макулатури разом із паперами Ханенків і меню!.. Один примірник, щоправда, зацілів в архіві Д.М.Щербаківського [Інститут археології АН УРСР. Ф. 9]. – Отже, мене, звичайно, дуже цікавить, коли саме Ви розбиратимете свої папери...

Дуже шкодую, що Ви не звернули увагу на деякі питання мого попереднього листа. Зокрема, мене справді дуже цікавить типовий склад осіб, що брали участь у нарбутівських вечірках, адже коло приятелів додасть не одну рису до характеристики Нарбутової. Використовуючи різні джерела, я назвав би Модзалевського, Зерова²⁸, Ернста²⁹, Михайлова³⁰, Тичину, Курбаса, Стебницького³¹, Міяковського³², Балицького³³, Єфремова³⁴, Козицького, Зайцева³⁵, Прокоповича³⁶, Ніковського³⁷, Голоскевича³⁸. Самотужки з'ясувати роль кожного з них у гуртку мені, звісно, не випадає: всі померли, архівних матеріалів майже немає, Міяковський живий, але нав'язати з ним контакт немає змоги³⁹. Зайцев, наскільки мені відомо, також нещодавно помер.

Через те, щоправда, і не лише через те мені важливо було б знати, над чим Ви зараз працюєте, чи багато часу вимагає інститут. Ці питання, зрештою, можна було б звести до іншого: чи працюєте Ви над спогадами?

До речі, я розшукав неопубліковану жартівливу працю Вадима Модзалевського «Грабуздови (Нарис історії роду)»⁴⁰. Розповідаючи про духовний тестамент Прокопа Дем'яновича, зятя «справжнього родоначальника роду» Грабуздових – Карпа Грабузденка – В.Л. писав: «Далі Прокіп Дем'янович переходить до розподілу свого «убозства, працею вірною набутого, «заживши» для цього славетних панів, «розум великий маючих», Грицька Дмитровича Тисяченка, писара сотенного Лохвицького, Павла Тичиненка, вїйта, Сергія Охріменка, бурмиистра, писара мійського Омеляна Романюка та інших зацних осіб». До писара мійського примітка така: «Потомком

його являється гісторії бакаляр Віктор Романовський. Ми чули, що він, коли скінчить в 1924 р. (стаття згодом 1918 р. – С.Б.) статтю для «Нашого Минулого» про Куліша⁴¹, має видати під своєю редакцією «Протокол домашній» Силантія Грабуздова».

Оскільки до 1 січня мені вже треба здавати рукопис збірника про Нарбута, в п'ятницю я збираюся виїхати до Північної Пальміри, а звідти до Москви, щоб трохи допрацювати по архівах і книгозбірнях і ліквідувати кілька неясностей. Сподіваюся проте, що моя мандрівка не сильно затримає мою відповідь на Вашого майбутнього листа, на якого я чекатиму нетерпеливо.

В Ленінграді сподіваюся мати два побачення, предметом яких будуть розмови про Федора Ернста. Про нього маю вже чимало матеріалу, зокрема за кілька місяців до смерті надіслала мені спогади про нього його дружина Тамара Львівна. Наприкінці наступного року виповниться вісімдесят років від дня його народження, і я вже домовився про приміщення моєї майбутньої статті про нього в журналі «Народна творчість та етнографія» (в числі 6, 1969, до речі, була стаття моя про С.А.Таранушенка⁴²). Звичайно, «Народна творчість» – се не найліпше місце для такої статті, але що робити, коли «Записки історично-філологічного відділу» вже не видаються?! В одному з листів самого Ф.Л. до Яремича (архів Ермітажу) я знайшов отаке місце: «Если была бы хоть какая-нибудь человеческая возможность печатать – я каждый месяц рожал бы по статье. Материалу пропасть, и сидишь с ним, как в гробу»⁴³. Цей настрій мені вже добре відомий, він мене спочатку засмучував, поки я не вирішив ігнорувати видавничий момент з самого початку...

Чи не збираєтеся Ви приїхати до Києва? Я міг би показати Вам свою збірку, зокрема три оригінали Нарбута, багато фотографій та ин. Між иншим, син Мокрицького, що мешкав на Паньківській (у п'ятім числі?) – чи не глухівчанин, що брав там участь в організації виставок, навчався там же таки в гімназії?

З правдивою повагою [С.Білокінь].

6. В.Романовський – С.Білоконю.
[Рукопис. Лист писано під диктовку. Є приписки.]
[5 листопада 1970 року.]

Уважаемый Сергей Иванович!

Опять отвечаю Вам с некоторым опозданием.

Ваше последнее письмо очень меня тронуло, так как вызвало целый рой юношеских воспоминаний и образов людей, с которыми судьба меня сталкивала. В частности, Ольгу Даниловну Карпеко я помню еще с раннего детства. Ее отец, небогатый помещик, имел дома в Глухове и управление домами, а также всю корреспонденцию по своим хозяйственным делам он поручал моему отцу. Он даже подарил отцу свой портрет–фотографию, сделанный фотографом-художником Шапориным, сын которого прославился как композитор и ректор Ленинградской консерватории. Сам Карпеко – потомок глуховского сотника, о котором царь Петр сказал: «Не пускайте его на большие должности. Из него может получиться второй Мазепа»⁴⁴.

Другие лица, о которых Вы пишете, в разной степени мне близки и дороги. Самым близким моим другом и товарищем по классу был Федор Эрнст. Во время гимназии мы очень с ним сдружились, дружили и в студенческие годы. Одновременно мы писали сочинения, хотя и на разные темы, но оба мы получили золотые медали. Эрнст, как Вы знаете, много писал по искусству, был членом-корреспондентом зубовского института⁴⁵. Очень жалко, что ранняя смерть унесла его от науки и от его друзей. Если сохранился его архив, то там должны быть и мои письма. Наша украинская компания даже переделала его фамилию на украинский лад и называла его «Эрнстенком».

Больше всего я сожалел о безвременной смерти Модзалевского. Это был большой знаток архивных материалов по Левобережной Украине. Я передал ему свои выписки из Румянцевской описи, о чем В.Л. отметил в своей монографии «О гутах на Украине». Модзалевский был тесно связан с Нарбутом. На руках у Нарбута он и умер. Мне он диктовал свое завещание, т.к. сам уже писать не мог. Семья Модзалевских во-

обще замечательная семья. Отец В.Л. – большой друг педагога Ушинского; его старший сын Борис – известный пушкинист, сторудник АН СССР. Его справочная библиотека заключала в себе тысячи редких изданий, а его внук Левушка тоже был пушкинистом, защитил докторскую диссертацию и при переезде из Москвы в Ленинград, переходя из вагона в вагон, упал с площадки. Это была большая потеря для советской науки. И погиб последний представитель семьи Модзалевских.

Вы спрашиваете, когда я разберу свои архивные богатства, чтобы найти нарбутовские материалы. Теперь совершенно невозможно определить срок этого разбора. Там есть письма Ждановича, тоже друга Нарбута. Письма Ждановича разбирала его дочь Наталья Яковлевна. Она живет и работает в Москве в телеграфном агентстве (ТАСС). Она мне писала, что писем отца у нее много. Надо бы ее спросить и о нарбутовских материалах. Ее адрес: г. Москва, М-230, Варшавское шоссе, № 137, корпус 2, кв. 70.

По институту работы у меня не так много. Я заведу кафедру, читаю общий курс истории СССР (феодализм) и, кроме того, читаю так называемые вспомогательные дисциплины: палеографию, хронологию, метрологию и т.д. За последнее время вышло несколько моих работ, которые я Вам и посылаю.

Письмо мое, как видите, стало очень обширным, но я все же не обо всем написал Вам. В следующий раз дополню свое послание.

Дружески жму руку
<підпис>

P.S. Наступают праздники. Сердечно Вас поздравляю с праздником Октября! Желаю здоровья, благополучия и успехов.

<підпис>
5 ноября 1970 г.

[Приписка:]

Я знов пишу Вам, диктуючи лаборантці, яка не знає по-нашому.

<підпис>.

7. С. Білокінь – В. Романовському.

[Машинопис, другий примірник.]

[16 листопада 1970 року.]

Київ.]

Високошановний Вікторе Олександровичу!

Вчора я повернувся нарешті зі своєї мандрівки й дістав Вашого останнього листа від п'ятого дня. Можна, очевидно, порівняти з кусанням власного ліктя мої жалі, коли я дізнався, що дочка Якова Ждановича мешкає в тій самій Москві, звідки я щойно був приїхав. Річ-бо в тім, що свого часу Жданович був дуже близький з Нарбутом, причому належав саме до тієї групи його знайомих, чий вплив на митця мені хочеться з'ясувати якнайдетальніше; не кажу, звісно, вже про те, що ця особа має великий, сказати б, самодостатній інтерес сама собою. Мені відомі два листи його до Федора Ернста, надіслані йому як матеріал до його праці про Г.І., листи настільки яскраві, глибокі, настільки повні яскравими характерними деталями, що я абсолютно погоджуюся зі Стефаном Андр. Таранушенком, котрий сказав про них, що вони важать більше за не одну монографію. Причому цікаво, що спогади цілком недрукабельні. Я сподіваюся, що вони будуть Вам інтересні, тому надсилаю для ознайомлення копію. – Нарешті, знані мені ще деякі інші дрібні деталі, що стосуються Ждановича й складають властиво не фактографічну базу, а запросини до її набуття. Саме через усе це вже довший час я розшукував родичів його; перша дружина Нарбутова казала мені колись, що він мав двох дітей від своєї дружини, що була дочкою Софії Ліндфорс-Русової, але жадних спроб нав'язати з ними контакт, поцікавитися долею архіву й т. ін. вона, здається, так і не робила. Так чи інакше, вже сьогодні я писатиму Наталі Яківні й сердечно дякую Вам, що Ви доручили мені до рук цю, як кажуть, ниточку дальшого пошуку.

Мої північні мандри були досить успішні. Попервах, я багато попрацював у кол. Імператорській книгозбірні над різними раритетами в оформленні Нарбута. Це важливо тим, що при розмовах про творчість його йдеться виключно про якийсь деся-

ток-другий його праць, тим часом як величезна кількість робіт досить цікавих ніколи не передруковується. Крім того, ця робота мала ще те інше значіння, що я підібрав ілюстрації до збірника. Був я в багатьох інтересних осіб, зокрема в Айзенштока, що просив переслати Вам його щирі вітання й нагадати про Вашу спільну поїздку, здається, до Чернигова. Довший час на дозвіллі я займався історіософськими працями Федора Шмідта; склався вже фактично повний список його праць (біля 100 назв)⁴⁶. Цього разу в Ленінграді я провів багато годин у його дочки, Павли Федорівни, проглянувши ті випадкові папери, що лишилися від його величезного архіву. На жаль, немає їх багато, оскільки в часі війни до його мешкання вселився працівник певних органів, якому письмовий стіл академіка Шмідта й папери в ньому не становили жадного інтересу, так що він їх спалив.

Знову ж таки в Москві бачився з найстаршим теперішнім нарбутистом Сидоровим, працював у фондах Третьяковської галереї, познайомився з другою дружиною Володимира Нарбути [Серафімою Густавівною Суок] (нинішній її чоловік – Віктор Шкловський), був у видавництві й т. ін. Додому привіз «Песни брюссельских кружевниц» Щепкіної-Куперник і «Гербы командира и офицеров брига «Меркурий» в оформленні Нарбути, «Збірник секції мистецтв УНТ» з некрологом його, що належав Федорові Ернсту, й інше, включаючи том Багалія, том Костомарова й под.

Ви пишете: «Письмо мое, как видите, стало очень обширным, но я все же не обо всем написал Вам. В следующий раз дополню свое послание». Справді, коли я перечитував чернетки своїх листів, то побачив, що «безвідповідальними» лишилось дуже багато питань: про вечірки «Нашого Минулого», вірші, карикатури, портрети, склад гостей, про Ваші спогади й інше. Але там часом усі Ваші спонтанні розповіді мають для мене винятковий інтерес: Федір Ернст, Вадим Модзалевський, Яків Жданович, Орест Левицький, про яких Ви пишете, для мене цілком реальні постаті, привабливі й уже досить індивідуально чіткі. Ясна річ, що кожна деталь, яку Ви згадуєте, для мене надзвичайно

цікава. До речі, Ви пишете про заповіт Модзалевського – серед залишків архіву я його не бачив. Що ж до тих паперів, які лишилися в його першій дружини Олександри Лаврентіївни Гаєвої⁴⁷, то, як вона мені казала, «Війна все забрала... Я все спалила». Чи не маєте Ви копії заповіту? Я трохи навіть шкодую, що моїх питань стає дедалі більше, так що в коротких – усе ж таки – листах їх вичерпати в жадний спосіб не можна, проте, з другого боку, хіба то моя провина, що історія нашої доби така темна, джерела так замулені, архівних матеріалів так порівняно мало, а компетентних осіб – одиниці? Шкода, що Ви живете надто далеко, але я вже справді радий із того, що можу з Вами хоч іноді розмовляти.

Про мою замітку п.н. «Нарбутова доля»⁴⁸, що її я надіслав Вам разом із минулим листом, Ви нічого не пишете. Але, що саме Вам не сподобалось, які були у Вас зауваження, мені також цікаво знати. На превеликий мій жаль, Ваших праць останнього часу, про які Ви пишете, я досі не одержав.

З правдивою повагою [С.Білокінь].

7. В.Романовський – С.Білоконю.

[Новорічна листівочка. Вид-во «Сов. художник». Автограф.]
5 січня 1971]

Щиро вітаю з Новим роком! Бажаю щастя й успіху в роботі, довгих років життя.

Ваш В.Романовський.
5.І.1971 р.

Листи Ваші одержав. Був завантажений роботою.

В.Романовський.

8. С.Білокінь – В.Романовському.

[Машинопис, другий примірник.]
20 січня 1971 року.

Київ.

Вельмишановний Вікторе Олександровичу!
Дуже радий, що Ви нарешті озвалися. За цей у мене трапило-

ся багато цікавого, зокрема одна знахідка, пов'язана з Вами. Я одержав із Кемерова через Брянськ (!) двадцять три фотографії Федора Людвіговича. Серед них є одне фото Ваше гімназистом, помічене Глуховом, 24 травня 1909 року. Фото, звичайно, І.Любомірського. На звороті Ваш дарчий напис:

«На щіру згадку (Ф)еді Эрнст».

Чи маєте Ви таке фото (його зроблено, мабуть, по закінченні гімназії?)?

Написав листи М.П.Алексееву та його сестрі; відповіла поки що лише остання. На жаль, пише вона лише про те, як добре, що я звертаюся до М.П., а потім ось таке: «Меня только удивляет в Вашем письме, что Вы называете Ф.Л. эмигрантом – по-моему, он им никогда не был и не пришлось ему превращаться в искреннего патриота – он им был всегда».

Ф.Л. сам пише, що до навчання в Берлінському університеті він був євангеліко-лютеранського віросповідання з переконань (його охрещено в Києві 26 грудня 1891 року). Цікаво, чи говорить про його відчуття єдності з тим народом, серед якого він жив, ось таке, наприклад, місце з його листа до брата Кіулі (Миколи Ернста), з яким ці питання міг обговорювати щиро, від 15 червня 1917 року: «Линию политики еще окончательно не наметил, но думаю, что весьма невредно постепенно (? нерозб. [apbandeln]) с украинцами. Беляшевский заявил, что мою работу необходимо издать по-украински. Беседовал я с Кульженком⁴⁹ – с тем пока мало толку, т.к. у него нелады с рабочими. Зато он говорил об этом «самому» Грушевскому. Оказывается, тот «помнит» обо мне, жаль, что я в Сибири (хотя мы никогда знакомы не были), и теперь ждал меня к себе. Видеть его я не успел, но по возвращению в Киев в (?) июле пойду, тем более, что ему теперь принадлежит типография Барского. Вообще думаю, что украинцы теперь станут силой, хотя и со старыми ссориться не следует». Або в листі до того ж таки адресата від 23 листопада 1917 року він довго, досить детально й легковажно описує відкриття Академії Мистецтв. Ось закінчення: «Когда выяснилось, что угощение даром, члены нашего общества⁵⁰ принялись

чрезвычайно добросовестно за уничтожение запасов – я лично, по самым скромным подсчетам, слопал наверное на две красненькие. В другом зале на эстраде двое голосистых мужчин співали, потом была декламация одного очень интересного актера Молодого Украин.[ского] Театра. В общем, осталось очень приятное впечатление.

В общем, в Украинской республике живется ей-Богу лучше, чем у проклятых кацапов. Тут тишь да гладь и Божья благодать, и кроме того – атташе союзных правительств. Скоро будут и официальные английский и французский послы. Здорово?!»

Як Ви гадаєте, чи спромігся б написати про відкриття Академії в такому тоні Нарбут, чи Василь Кричевський, чи хтось інший? Отже, се 1917 рік. Тепер візьмемо пізніші події (пише дружина Ф.Л.): «...Таким внимательным он бывал всегда, и единственным, с чем даже мне бесполезно было бы вступать в единоборство, являлись его исследовательские увлечения. Тут он готов был забыть обо всем, включая и мое присутствие. Так, однажды при осмотре Черниговского музея, куда мы пришли в 8 часов утра, он вспомнил обо мне только в 6 часов вечера, когда у меня уже не оставалась сил следовать за ним из зала в зал, от одного экспоната к другому. Подобные же примеры, но несколько в иной форме, имели место при поездке нашей летом 1929 года по Днепру до Запорожья и Днепропетровска. Целью этой поездки было страстное желание Ф.Л-ча показать мне днепровские пороги и самому проститься с ними перед тем, как они окажутся затопленными. Жара в это лето стояла невыносимая. Ф.Л-ич, жаждавший взглянуть на Хортицу, освященную воспоминаниями о Запорожской Сечи, не хотел и слышать о том, чтобы дожидаться вечера, когда станет прохладнее. Добраться туда можно было только пешком. Трудно сказать, сколько времени продолжался наш путь. Знаю только, что совершенно изнемогала от жары и усталости. Из того, что рассказывал по дороге мой муж, я улавливала только отдельные отрывки фраз. Не было даже силы выразить ему свой протест. Только добрав-

шись до того места, откуда была видна Хортица, Ф.Л. наконец, перестал шагать. Придя несколько в себя, я собралась было разразиться градом упреков. Но меня поразило и остановило выражение лица, с которым он молча смотрел на этот островок, сняв шляпу в знак уважения к той святыне, какую он для него представлял».

Хіба тут не видно метаморфози, яку я спостерігаю і в інших матеріалах? Здається, вона навіть робить Ф-ові Л-чу честь! Мені цікаво, чи сприймали Ви таку зміну, чи був він у Глухові німець?

Ст. Андр. Таранушенко говорив мені, що бачився з Вами всього двічі чи тричі, але праці Ваші знає добре й дуже гарно до Вас ставиться як до людини – громадянина та дослідника. Він зараз сильно хворіє, тому тільки просив переказати Вам якнайсердечніші привітання й сказати, що він уклав уже угоду на видання його праці життя про дерев'яну монументальну архітектуру Лівобережжя XVII–XVIII сторіч, де має бути багато цікавого для Вас особисто. З охотою се роблю.

З правдивою повагою [С.Білокінь].

9. В.Романовський – С.Білоконю.

[Та сама рука, що писала під диктуру й листи попередні.]

[27 січня 1971 року.]

Уважаемый Сергей Иванович!

Получил Ваше письмо и отвечаю на него, а также на предыдущие письма, в которых Вы ставили некоторые вопросы, а я не дал на них ответа.

Прежде всего о Нарбуте. Я совсем забыл написать Вам, что сведения о деятельности художника Нарбута Вы можете получить от художника Антона Фомича Середы, который занимался графикой и был близок к различным книгоиздательствам. А.Ф.Середа живет сейчас в Киеве.

Затем о глуховских знакомых Нарбута. О.Д.Карпеко знала Нарбута по его петербургской жизни. Сама О.Д. знатного украинского старшинского рода. Ее далекий предок был глу-

ховским сотником и по характеристике П.[етра] Великого выделялся своей самостоятельностью и политической неблагонадежностью. Вообще левобережные украинцы моего времени отличались от общего направления в политике своей связью с русской культурой. В этом было их собственное направление, отличное от теории Грушевского. Журнал «Наше минуле» и был основан как противовес изданиям Грушевского. Там были и Модзалевский, и Нарбут, и Жданович, Багалеи и Таранушенко, о котором Вы писали в последнем письме. Ф.Л.Эрнст был близок к студентам-украинцам Левобережья. Вы спрашиваете: «Был ли Эрнст эмигрантом?» Никогда в жизни. Я с ним учился с первого класса гимназии и до окончания. Он всегда проявлял интерес к местной истории, искренно любил все украинское. В своем семейном кругу Эрнсты отметили 100-летие со дня рождения Гоголя, в 1909 г. В особенности мне запомнился доктор хирург Кадыгровов, который чудесно читал стихи Шевченко.

В студенческие годы Эрнст один год провел студентом Берлинского университета, где слушал лекции знаменитого Эдуарда Мейера по древней истории, а по истории России – Шимона. Пробыв год в Берлинском университете, Эрнст переехал в Киев, в Киевский университет и занялся историей украинской архитектуры. Написал работу, за которую получил золотую медаль. Дружил он со студентами-украинцами левобережного направления. Эти студенты в шутку переделали фамилию Эрнста на Эрнстенко. Поэтому Ф.Л. может считаться украинизованным немцем. Девизом на закрытом конверте своей медальной работы Эрнст написал: «Kijovia me genuit», что значит «Киев меня породил»⁵¹. Таким образом, история украинского искусства не может забыть имя Эрнста.

Вы пишете в последнем письме, что обратились к академику М.П.Алексееву. М.П. – наш общий друг, получивший научную заcalку в Киевском университете. Может быть, Вы не знаете, что М.П.Алексеев не только академик Всесоюзной АН, но и почетный доктор Оксфордского университета.

Вы пишете, что ответила на Ваше письмо ему сестра М.П.Алексеева. Сколько помню, у него не было сестры⁵², а жена Эрнста была дочерью первой жены М.П. Поэтому у нее могли сохраниться бумаги и фото Эрнста. Эрнст хорошо знал Нарбута и написал о нем книгу, которую Вы знаете. Вот те дополнительные сведения, которые я знаю.

За последние месяцы я много времени уделял институтским делам, да и неважно себя чувствовал; поэтому был неаккуратен в переписке. Ваша заметка о Нарбуте, напечатанная в журнале, мне очень понравилась, т.к. дает характеристику художественного творчества Нарбута. На этом я заканчиваю свое письмо. Прошу передать привет Таранушенку. А Вас прошу меня не оставлять своими письмами.

<підпис>

27/І – 1971 г.

[Приписка:] P.S. Опять я диктував свого листа російською мовою, а годилося б писати українською. Ви бачите мій лихий почерк...

Я посилаю Вам деякі свої праці останніх років. Прочитаєте їх «на сон грядущий».

Щиро тисну Вашу руку.
В.Романовський.

10. С.Білокінь – В.Романовському.

[Відпуск.]

28.2.71.

Київ.

Високошановний Вікторе Олександровичу!

Сердечно дякую Вам за Вашу цінну увагу до моєї праці й приділення мені частки свого часу. Ваші повідомлення мені завжди цікаві, й я Вам щиро вдячний, що Ви знаходите за можливе допомагати порадою одному з істориків генерації наймолодшої.

Друкарка скінчила вже текст збірника «Г.Нарбут» – усього вийшло близько 500 сторінок. Багато енергії пішло на бібліо-

графію – Ярослав Стешенко⁵³ до 1926 року зафіксував 109 позицій, а в мене є коло 500. Сподіваюсь, і цей матеріал буде комусь цікавий. Завтра увечері виїжджаю до Москви, маю завести рукопис до видавництва, але до від'їзду хочу написати Вам цього листа.

Ви пишете між іншим, що журнал «Наше Минувле» засновано на противагу виданням М.Г-[рушевсько]го⁵⁴. Може, й справді такий був задум видавців – Зайцева, Модзалевського та ин., але мені здається, що всі чотири добірки такого високовартісного матеріалу Г-[рушевськ]ий міг тільки вітати. Адже, зрештою, кожному наділеному очима видно, що це було видання неперехідного значення, то як можна його не цінувати?! Я справді дуже радий, що дістав нарешті перші два числа, – зараз «Н.М.» – надзвичайний раритет. Треба сказати, що тепер у Києві взагалі дуже сутужно з джерелами – пропала колосальна кількість документів, а загиблим книжкам і ліку немає. Нещодавно згоріла всередині Георгіївська церква Видубицького монастиря, що була повна залишками старих бібліотек, звезеними з Правобережжя⁵⁵. Досить того, що в Публічній книгозбірні АН УРСР немає всіх видань цієї ж таки Академії, особливо з суспільних наук. Випадкові числа «Записок історично-філологічного відділу» складають десь півкомплекту⁵⁶, і т. д. В результаті лишається битись як риби об лід, а все одно здобути все потрібне з літератури ніколи не щастить. З тієї причини, діставши архів Ганни Шамрай, не зміг підготувати статтю до 100-річчя її... В архівах немає порядку – важко, дуже погано.

Мені здається, що джерела з історії нашої доби знаходяться в такому стані, що реконструювати образ ХІХ, скажімо, сторіччя, було б багато легше. Зокрема, буде важко з історією історичної науки пореволюційних років – як один із її працівників, Ви, мабуть, із тим погодитесь.

Антін Середа, що про нього Ви пишете, трагічно загинув 11 серпня 1961 року; зараз компетентних людей не так і багато. Саме тому Ваші листи такі для мене важливі.

Не знаю, чи здасться Вам слушною моя пропозиція, але мені

здавалося б дуже раціональним і своєчасним, якби Ви могли начитувати – бодай по годині в день! – свої спомини⁵⁷ про діячів історичної науки – про Модзалевського, Ждановича, Ернста й інших, як також про все, що здасться Вам вартим пам'яті. Справді, багато цінного відомо нині Вам одному – хіба похвально віддати все те на загладу⁵⁸? Тим більше не слід так чинити істориківі.

До речі, які видавничі можливості в Ставрополі? Чи є змога опублікувати, скажімо, невеликі праці Вадима Модзалевського, зокрема його невідомий «Нарис історії роду Товстолісів»? Незнаного, а цінного матеріалу відносно багато все-таки й заціліло, але друга біда Києва є та, що друкуватися неймовірно важко. Подав до «Українського історичного журналу» статейку про Нарбута на 10 сторін, її ухвалено до друку на найближче тоді – третє число, але після ріжних комбінацій лишилося неповних 5 стор.⁵⁹ Я гадаю, що для історичної науки фактаж конкретний і індивідуальний може правити за одну із цілей, а тому втрату половини пережив сильно... Звісно, для ХХ ст. це дрібниця, але вона не така вже індивідуальна, й це надає їй більшого значення.

Дістав днями низку цікавих фотографій, з них сім – Сергія Шамрая, дві – Наталі Коцюбинської⁶⁰.

Останньої є також невідома стаття «Чого мене навчав Данило Щербаківський» – сподіваюся влітку підготувати її до друку. Ви пишете, що надсилаєте мені «деякі свої праці останніх років» – я з нетерпінням чекав на них, але знову не одержав чомусь.

Зараз я виїжджаю всього на якихось два-три дні, отже відразу чекатиму на Вашого листа. Бажаю Вам щиро всього найкращого.

З правдивою повагою [С.Білокінь].

* * *

Віктор Олександрович Романовський помер 16 лютого, так що цього листа вже не прочитав. Дальші три листи я написав

йому, не знаючи, що його не стало, поки останнього з листів пошта мені не повернула.

Це коротке листування кладе не зайві риси до портрету тієї мертвотної доби, у якій вимушено жили як в'язні представники останнього передреволюційного покоління і їхні, сказати б, онуки – люди, які побачили вже початки України нової, майбутньої.

1. Див.: Білокінь С. Забутий материк // Літ. Україна. 1987. 21 травня. № 21 (4222). С. 8.

2. Див.: Белоконь С. Эпистолология // Специальные исторические дисциплины. К.: Мин-во образования Украины, 1992. С. 307–311.

3. Ернст (дівоче прізвище Байкова) Тамара Львівна (1905, СПб. – 26 серпня 1969, Маріїнськ). Дочка царського генерала. Народилась і жила в Одесі. Вийшовши заміж (8 серпня 1926), переїхала до Києва. Після арешту Федора Людвіговича була також репресована. Коли її пустили на волю, вона викладала французьку мову у Маріїнському лісотехнікумі. Дітей Ернсти не мали.

4. Ернст Тамара Львівна. Із спогадів // Пам'ятки України. 1989. № 2. С. 60–61.

5. Цього, другого листа я написав уже на його домашню адресу, одержану з адресного бюро з датою 2 вересня 1970 р.

6. Син розстріляного в Одесі головного управляючого Головного управління в справах мистецтва і національної культури за гетьмана Петра Яковича Дорошенка (1857–1919). Лікар. Перебував в ув'язненні. Разом з дружиною Олександрою Григорівною, яку він пережив, мешкав у Києві біля оперного театру (вул. Володимирська, 48 А, пом. 19). Мене познайомила з ним Ольга Данилівна Карпеко.

7. Трубецька Марія Володимирівна (14 березня 1897, Київ – 16 березня 1976, там само), княгиня. Учениця Мих. Бойчука. Мешкала на вул. Леніна, 27, пом. 6. Див.: Мистецтво України: Біограф. довідник. К., 1997. С. 592.

8. Жданович Яків Миколайович (18 березня 1885, с. Хрінівка Городнянського пов. Чернігівської губ. – 5 квітня 1953, Москва), архівіст. Навчався в Полтавському кадетському корпусі (закінчив 1905 р.) та

Київському військовому училищі, звідки був виключений за зв'язки з Б.Жаданівським. У 1908–09 рр. – співробітник Чернігівської вченої архівної комісії, 1909–13 рр. – архіву конференцій петербурзької Академії наук, у 1913–14 рр. – секретар комісії та редакції видання «История Академии художеств». Брав участь у влаштуванні відділу «Малоросія» на виставці «Ломоносов та Єлизаветинська доба» (1912). Опублікував матеріали про перебування Т.Шевченка в Академії мистецтв (1914). У 1917–18 рр. головував у комісії для збирання архівів Південно-Західного й Румунського фронтів. За гетьмана був архіваріусом у Військовому міністерстві (Справочна книга Армії й Фльоти. К., 1918. С. 8). Завідував охороною палаців та музеїв південного берега Криму («ОХРИС Наркомпроса Крима»). У 1921–23 рр. на пропозицію Дм. Багалія рятував бездоглядні архіви Чернігівщини. З 1923 р. – один з організаторів Центрального архівного управління СРСР. Навесні 1918 р. одружився з Ганною Олександрівною Ліндфорс (Галею; 1885–1937), племінницею Софії Русової. У Києві жив на Володимирській, 99, помешкання 2 (С.Русової; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, далі – ІР НБУВ, III, 32640).

9. Пор.: Білокінь С. Нарбутівський збірник // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини: Матеріали Другої науково-практичної конференції (17 квітня 2003 р.). Глухів, 2003. С. 76–85.

10. Див.: Ернст Федір. Георгій Нарбут. Життя й творчість // Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. [Каталог. К.:] ДВУ, 1926. С. 11–86. Тираж 1000 прим. Як видно з листа, праці Ф.Ернста Романовський у Ставрополі не мав, натомість він придбав журнал зі статтею Сидорова.

11. Модзалевський Вадим Львович (1882–1920) – генеалог, архівіст, історик. Див.: Белоконь С. Генеалогические материалы в архиве В.Л.Модзалевского // Археографический ежегодник за 1979 г. М.: Наука, 1981. С. 266–273; Білокінь С. Невтомний колекціонер // Комсомолец Полтавщини. 1982. 10 серпня. № 96 (3876). С. 3; Його ж. Невтомний шукач // Зоря. Лохвиця, 1982. 3 квітня. № 39 (7217). С. 4; Його ж. Матеріали в історії мистецтва в архіві В.Л.Модзалевського: (Етюди з мистецтвознавчого джерелознавства) // Український архе-

ографічний щорічник. Нова серія. Вип. 1. К.: Наукова думка, 1992. С. 186–210. (Укр. археогр. збірник. Том. 4); Його ж. Модзалевський В.Л. // Укр. літ. енциклопедія, Том 3. К., 1995. С. 400; Його ж. Вчений, якого я люблю // Україна: Наука і культура. Вип. 29. К., 1996. С. 240–249. Пор.: Кириченко Світлана. Люди не зі страху // Кур'єр Кривбасу. № 165. 2003. Серпень. С. 149.

12. Див.: Білокінь С. Модзалевський Б.Л. // Українська літературна енциклопедія, Том 3. К., 1995. С. 400.

13. Білокінь С. До історії вищої художньої освіти на Україні // Вісник Київського університету. Серія історія. № 15. К., 1973. С. 52–60; Его же. Становление высшей школы графического искусства на Украине: Мастерская Г. И. Нарбута в Украинской Академии искусств // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюзная научная конференция по проблемам книговедения: Секция искусства книги: Тезисы докладов. М., 1974. С. 33–36; Його ж. Українська Державна Академія Мистецтва // Образ епохи, культурне середовище Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст.; Міжнародна наукова конференція: Тези доповідей. К., 1995. С. 48–49.

14. Хижинський Леонід Семенович (3 січня 1896, Київ – 27 грудня 1972, Москва) – графік, послідовник Нарбута. Навчався в Укр. держ. Академії мистецтв (1920–22) та петроградському ВХУТЕІНі (у Д.І.Мітрохіна). 1923 р. виконав екслібрис для Ф.Ернста (репр.: Федір Ернст: Бібліогр. покажчик / Упор. С.Білокінь. Суми: Клапан, 1987). 19 січня 1971 р. М.П.Алексеев писав мені: «Осталось в живых мало людей, кто может лично вспомнить эти далекие годы, в которые мы были с ним так тесно связаны. Кажется, еще жив художник-график Л.С.Хижинский, с которым я познакомился благодаря Ф.Л.Эрнсту и у него на квартире. Л.С.Хижинский последние годы жил в Ленинграде – правда, я его уже давно не видел; но мы не раз вспоминали с ним нашего общего друга». Дж.: Голлербах Еріх. Графіка Л.Хижинського // Бібліологічні вісті. 1927. № 1. С. 84–90.

15. Дінцес Лев Абрамович (Адольфович; 23 червня 1895, Вільно – 31 серпня 1948) – археолог і мистецтвознавець. Закінчив Київ. комерц. та археол. (1920) ін-ти. Вів курс із трипільської культури (1923–24). На-

прикінці 1924 р. переїхав до Ленінграда. Як аспірант працював у ГА-ИМК, до червня 1942 р. – у Рос. музеї, де організував відділ нар. мистецтва. У монографії про картину Рєпіна «Запорожці» дослідив його першоджерела (1939. 2 авт. арк. Макет нездійсненого видання у Держ. рос. музеї). На іст. факультеті Ленінгр. ун-ту прочитав основний курс з укр. мистецтва (1944–1946). Улітку 1946 р. узяв участь у Закарпатській експедиції Ін-ту етнографії, матеріали якої втілились у доповідях і статтях. Лишив розвідки «Трипільська культура та її орнамент» (1919–26, 7 авт. арк.). Опубліковано один розділ: «Прочерченний трипольський орнамент культури А» // ГАИМК. Бюро по делам аспирантов. Сб. 1. Ленинград, 1929), «Ист. общность русского и украинского народного искусства» (Сов. этнография. 1941. Кн. 5. С. 21–58), «Дохристианские храмы Руси в свете памятников народного искусства» (Сов. этнография. 1947. № 2. С. 67–94), «Задачи изучения народного искусства Закарпатской области» (1947. 2 авт. арк.), «Основные черты народного искусства Закарпатской области» (1947. 3 авт. арк.). – Державний архів міста Києва (далі – ДАК). Ф. 16. Оп. 464. № 3211; Бломквист Е.Э., Каменская М.И., Фалеева В. Л.А. Динцес // Сов. этнография. 1949. № 1. С. 203–208; Пастернак Яр. Археологія Україна. Торонто, 1961. С. 568.

16. Коли трапилась можливість, я надрукував його бібліографічний покажчик: Федір Ернст: Бібліогр. покажчик. Суми, 1987.

17. Цей лист свідчить, що на час його написання я вже працював в архіві ІМФЕ, готуючи нарбутівський збірник. Час був дуже невпевний (за кілька тижнів після написання цього листа, 28 листопада було вбито Аллу Горську), тож я уникав розписуватись у листах використання.

18. Я займався історією цієї місцевості. Див.: Білокінь С. Місцевість звалася Паньківщиною: 1. Латинський квартал, 2. Тарасівська вулиця, 3. Микільсько-Ботанічна вулиця, 4. Вулиця Степана Халтуріна // Прапор комунізму. 1986. 2 липня. № 155 (2551). С. 4; 3 липня. № 156. С. 4; 6 липня. № 159. С. 4; 9 липня. № 161 (2557). С. 4.

19. Наша родина в'їхала сюди восени, коли я був у першому класі. Що тут стояв колись будинок Грушевського, вперше оповів нам добрий друг моїх батьків – історик архітектури Мик. Павл. Тищенко.

Згодом я передрукував зі своїми коментарями з торонтського журналу «Нові дні» спогади: Кричевська Євгенія. Пожежа будинку Михайла Грушевського // Вечірній Київ. 1996. 1 жовтня. Ч. 204 (15585). С. 6; 2 жовтня. № 205. С. 5; 3 жовтня. № 206. С. 13.

20 Як типовий кабінетний дослідник я вперше приїхав до Глухова на Другу науково-практичну конференцію й оглянув його у квітні 2003 р.

21. Зберігся лист В.В.Міяковського до Бориса Модзалевського від 29 вересня 1920 р. Зворотна адреса – вул. Микільсько-Ботанічна, 11, пом. 4. Дочка, Оксана Володимирівна, що народилась 30 жовтня 1919 р., казала мені, що це був напівпідвал. У сусідньому будинку, ч. 13, мешкав і тяжко бідував зиму 1920/21 р. академік Орест Левицький. В.В. допомагав йому в записуванні перекладу оповідань, а при тій нагоді пиляв дрова й записав децицію цікавих спогадів про Громаду: З оповідань Ореста Івановича Левицького // Українська Вільна Академія Наук у США. Науковий збірник. [Кн.] І. Нью-Йорк, 1952. С. 104–110 (Білокінь С. Володимир Міяковський, 1888–1972 // Вісті УВАН. Ч. 2. Нью-Йорк, 2000. С. 209).

22. Повідомлення, котрий будинок на Паньківщині 1970 р. ще стояв, а котрого вже не було, свідчить, що незадовго перед тим Віктор Олександрович побував у Києві і одвідав пам'ятні йому місця. При цій нагоді не можу не згадати, що мій шкільний вчитель історії О.О.Петровський, про якого я вже писав («Музей України; Збірка П.Потоцького»: Доба, середовище, загибель. К., 2002. С. 3–12), оповідав мені про візит іншої знаменитості. Його дочка Євгенія Олександрівна Петровська-Максимова, археолог, бачила на Микільсько-Ботанічній В.В.Шульгіна: у їхньому будинку мешкав свого часу його вітчч Д.Піхно. Нічого казати, що в повоєнному Києві цих екскурсантів могли систематично відстежувати хіба що працівники спецслужб, але матеріали зовнішнього спостереження ще не розсекречено.

23. Тут В.Романовський неточний. Коштовна історична пам'ятка – будинок О.Новицького, де жили Михайло Максимович, митець Н.Н.Ге, на той час студент-математик університету, згодом родина Старицьких, стояв на розі Тарасівської й Толстого. За оцінкою Ф.Ернста, це «одноповерховий, з чотирма іонійськими колонами з кожно-

го фасаду, пофарбований на жовте з білим, дерев'яний будинок, цікавий у плані» (Ернст Ф. Будинок філософа О.М.Новицького // Київ: Провідник. К., 1930. С. 260; Єрофєєв Іван. З київської старовини // Україна. 1945. № 12. С. 33). Докладніше про нього див.: Білокінь С. Із старого листування: [Меркурій Сергійович Гіляров, 1912–1985] // Ханенківські читання. Вип. 4: Матеріали науково-практичної конференції. К.: Київ, 2002. С. 44–62.

Його було зруйновано по війні. Будинок Полетики, де мешкав Володимир Науменко, справді існує досі, але тут мешкав не Орест Маркович, а його онук архівіст Віктор Ізмайлович Новицький (1884–1938). Большевики його розстріляли. Див.: Наука и научные работники СССР. Часть VI: Без Москвы и Ленинграда. Ленинград, 1928. С. 284; Дзюба Олена. Новицький В.І. // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. Вип. 1. К., 1999. С. 241–242.

24. Незадовго перед особистим знайомством 22 січня 1981 р. я попросив Софію Федорівну Зерову уточнити цю адресу. Вона відповіла листом без дати: «К сожалению, я не знаю, в каком номере на Паньковской ул. жил Зеров[...]. В те далекие студенческие времена девушки не ходили к молодым людям, это было не принято». Інформації В.Романовського я використав як науковий консультант і автор видання: Киев: Энци. справочник / Под ред. А.В.Кудрицкого. Изд. 2. К., 1985. С. 672.

25. Ф.Ернст писав 1926 р., що навчаючись у глухівській гімназії Нарбут мешкав у соборному завулкові біля валу: «Цей собор – гарна стара церква, де уперше, в присутності царя Петра, анатематували Мазепу й катували його виображення». – Ернст Федір. Георгій Нарбут. Життя й творчість. С. 18.

26. Вони перейшли до Володимира Олександровича Захарова, адресу якого дав мені Г.П.Кочур, або відклались у Державному архіві Ставропольського краю Російської федерації (Фонд Р-6007. Оп. 1. 641 справа).

27. Карпеко Ольга Данилівна (1 липня 1892 – 14 лютого 1977, Москва). Глухівська поміщиця, приятелька Г.Нарбута. 1911 р. вийшла заміж за С.Гольдфарба-Глеваського (див.: Білокінь С. Зізнання С.Глеваського про грабування української культурної спадщини за

більшовиків // Пам'ятки України. 2001. Ч. 4 (133). С. 92–109). Під час Першої світової війни працювала медичною сестрою. 1920 р. закінчила трьохмісячні курси статистиків. Узяла участь у першому перепису. Пропрацювавши у статбюро два місяці, під час чистки була звільнена: не входила до профспілки. Написала спогади про Г.Нарбута. 1933 р. була ув'язнена. Через біржу праці влаштувалась на роботу на станції у Бортничах, оскільки Зиновієві Голов'янкові (Наука и научные работники СССР. Часть VI: Без Москвы и Ленинграда. Ленинград, 1928. С. 86) були потрібні рахівники лісових шкідників. Закінчивши річні курси електроапаратури, працювала в санаторії Лапинського на розі Чехівського провулку та Бульварно-Кудрявської вул. Син Олександр (нар. 1912), арештований 27 квітня 1935 р., розповів слідчому: «Знакомые моей матери – это нищие разных категорий, которым она оказывает материальную поддержку, считая эту филантропию необходимым делом и обязанностью религиозного человека» (Центральний державний архів громадських об'єднань України, далі – ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. № 43786 ФП / кор. 632. Арк. 14). Глибоко віруюча, чарівна жінка. Мала бл. 70 похресників. Останній раз я бачив її за 2–3 дні до смерті. Див.: ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Т. 2. № 3301. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Том 2. К., 1910. С. 337; Лукомский Г.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. СПб., 1914. С. 69, XLIX. Пам'яті її та її сестри Анни Данилівни присвячено статтю: Білокінь С. Доля української національної аристократії // Генеза. Кн. 1 (4). К., 1996. С.132–148.

28. Зеров Микола Костянтинович (14 квітня 1890, Зіньків Полтавської губ. – 3 листопада 1937 р., урочище Сандормох, Карелія) – укр. літературознавець, перекладач, поет.

29. Ернст Федір Людвігович (1891–1942) – історик мистецтва. Ув'язнений 1914, 1933, 1941 рр. Розстріляний.

30. Михайлів Юхим Спиридонович (16 жовтня 1885, Олешки Таврійської губ. – 15 липня 1935, Котлас) – художник. Після самогубства Скрипника влада зняла Юхима Михайлова з посади директора художньої школи, яку він очолював. За кілька місяців, у травні 1934 р. слідчий Спіноза забрав у нього паспорт, а в канцелярії НКВС йому видали посвідку про заслання до Котласа. Залишив спогади: Михайлів Юх.

Фрагменти спогадів про Г.І.Нарбута // Бібліологічні вісті. 1926. № 3 (12). С. 46–51. Див.: Михайлова Ганна. Наш шлях: життя з Юхимом Михайловичем // Юхим Михайлів, його життя і творчість. С. 98.

31. Стебницький Петро Януарійович (25 листопада 1862 – 14 березня 1923, Київ) – громадський діяч, письменник, публіцист. Помер від голоду.

32. Міяковський Володимир Варлаамович (6 липня 1888, Ковель – 22 березня 1972, Нью-Йорк) – історик, культуролог. Арештований 21 серпня 1929 р. у справі СВУ. Засланий на 5 років до Карелії, де працював статистиком. 1943 р. виїхав до Праги, 1950 р. – до Нью-Йорка. Один з головних фундаторів УВАН. Див.: Білокінь С. Ім'я з-поза меж УРЕ // Книжник. 1991. № 1. С. 22–23; Його ж. Георгій Нарбут за часів «перестройки» та незалежності // Слово і час. 1996. № 2 (422). С. 21–23; Його ж. Архівіст Володимир Міяковський // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби Визвольних Змагань, 1917–1921 рр.: Зб. наук. праць. К., 1998. С. 213–222; Його ж. Володимир Міяковський – діяч української книги // Вісник Книжкової палати. К., 1998. № 2 (20). С. 39–43; Його ж. Таємниці архівів не вічні...// Сучасність. 1998. Ч. 10 (450). С. 57–80; Його ж. Володимир Міяковський, 1888–1972 // Вісті УВАН. Ч. 2. Нью-Йорк, 2000. С. 201–267.

33. Балицький Павло Олександрович (7 березня 1881, с. Вербка Ковельського пов. – 1938) – книгознавець. Розстріляний (Абраменко Л.М. Київ: Жертви репресій. Том 2. К.: В.Карпенко, 1999. С. 30; Роженко М.М. Сосни Биківні свідчать. Кн. 2. К., 2001. С. 60)

34. Єфремов Сергій Олександрович (1876, с. Пальчик Звенигородського пов. Київ. губ. – 31 березня 1939, м.Ярославль) – журналіст, літературознавець, академік і віце-президент УАН. Ув'язнений у липні 1929 р. Ішов у процесі СВУ як головний обвинувачений. Помер у в'язниці за три місяці до закінчення строку (Болабольченко Ан. СВУ – суд над переконаннями. С. 79–80).

35. Зайцев Павло Іванович (1886 – 2 вересня 1965, Мюнхен) – шевченкознавець. Емігрував до Польщі, з 1941 р. переїхав до Німеччини.

36. Прокопович В'ячеслав (1881–1942) – голова Ради міністрів УНР (з травня 1920 р.), дослідник сфрагістики. Емігрував.

37. Ішов у справі СВУ. Див.: Ніковський Андрій. Масонство в Росії

перед революцією і на початку війни // Генеза. 1996. № 1 (4). С. 149–160.

38. Голоскевич Григорій (4 листопада 1884 р., Под. губ.?) – мовознавець, автор нормативного словника української мови. Ішов у справі СВУ, покінчив життя самогубством. Див.: Білокінь С. Від Зінькова до Мельбурна // Всесвіт. 1992. Травень–червень. Ч. 5–6 (761–762). С. 172–173.

39. Він помер у Нью-Йорку 22 березня 1972 р. Див.: Білокінь С. Володимир Міяковський, 1888–1972 // Вісті УВАН. Ч. 2. Нью-Йорк, 2000. С. 201–267.

40. Опубліковано: Білокінь С. Сторінками загиблого «Діаріуша» // Пам'ятки України. 1998. Ч. 1 (118). С. 30–57.

41. 1919 р. преса повідомляла: «П.О.Кулішеві буде присвячене число 3/4 журн.[алу] «Нашого минулого», яке тепер друкується. В журналі будуть розміщені статті про Куліша С.О.Єфремова, В.Романовського, М.Зерова, П.Стебницького [...]» (До святкування сотих роковин з дня народження П.О.Куліша // Рада. 1919. 11/24 вересня. № 8 (35). С. 4. Шп. 2). Журнал у світ не вийшов. Статтю В.Романовського «П.О.Куліш і його «Історія возсоединенія Руси» було тиражовано лише у вигляді окремої відбитки (С. 66–83).

42. Білокінь С. Мистецтвознавець, етнограф: До 80-річчя від дня народження С.А.Таранушенка // Народна творчість та етнографія. 1969. № 6. С. 67–69.

43. Архів Державного Ермітажу (СПб.). Ф. 5 Яремича. № 457. Арк. 4 зв.

44. У гарвардському виданні (Gajecky George. The Cossack Administration of the Hetmanate. Vol. 1–2. Cambridge, Mass., c 1978) згадки про Карпеку немає. Дорогою з Москви до Ірпеня Ольга Данилівна завжди зупинялась у Києві (вул. Гоголівська, 34, пом. 1) і там одного разу читала мого Бантиша, щоб оновити в пам'яті старі розмови про предків. Вона сказала мені тоді, що в Бантиша-Каменського був представлений увесь Глухівський повіт – предки тих людей, серед яких вона жила наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Анна Данилівна Карпеко-Артоболовська, коли я навідав її й Ольгу Данилівну у Москві, розповіла мені в свою чергу згодом, що батьків архів вони вивезли з собою. Коли по-

будували дачу (Загорянка Московської обл., вул. Калініна, 59), скриню з паперами примістили там. Перебуваючи в Москві у 1974–77 рр. в аспірантурі, я поїхав туди, хоч дачу вже було продано. Там жили привітні люди, але господиня чужими паперами не цікавилась – вони, на превеликий мій жаль, не збереглися.

45. Мається на увазі, що 1928 р. Ф.Ернста було обрано на члена-кореспондента Державної академії мистецьких наук (ГАХН) у Москві (ІМФЕ. Ф. 13–1. Од. зб. 5. Арк. 4). Преса повідомляла: «Цими днями народний комісар освіти А.Луначарський затвердив це обрання» (Професор Ф.Л.Ернст – член державної Академії художніх наук. [Добірка: Культурно-мистецька хроніка] // Прол. правда. 1928. 4 лютого. № 30 (1942). С. 4). У листі до автора цих рядків від 22 лютого 1972 р. вчений секретар Академії, потім чл.-кор. АН СРСР А.А.Сидоров засвідчив: «Реально співробітництво Ф.Л.Ернста ніяк у «ГАХН-ГАИС» не виявилось».

46. Див.: Белоконь С. Рец.: Шмит П.Ф. Список печатных работ Ф.И. Шмита (Византийский временник. Т. 37. 1976) // Сов. библиография. М., 1977. № 5 (165). С. 83.

47. Мешкала на вул. Якіра, 16/18, корп. 3, пом. 36.

48. Білокінь С. Нарбутова доля // Молода гвардія. 1970. 20 червня. № 118 (2516). С. 4.

49. Білокінь С. Поліграфісти: [Про С. та В. Кульженків] // Вітчизна. 1986. № 12. С. 174–175; Його ж. Просвітителі: [Про С. та В. Кульженків] // Рудзицкий Артур. Журнали «Искусство и печатное дело», «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», «Искусство в Южной России»: Указатель содержания. К., 1991. С. I–VIII.

50. У травні 1917 р. Ф.Ернст, С.Гіляров (Ханенківські читання. Вип. 4. К.: Кий, 2002. С. 108) та інші заклали «Товариство студіювання мистецтва», яке виникло серед молодих академічних кіл. За півтора роки свого існування товариство відбуло біля 40 відкритих зібрань, на яких було прочитано до 60 доповідей. З рефератів, присвячених українському мистецтву, відзначилися: «Художній путівник по Києву К.В.Широцького», «Майстри київського барокко» та «Скарби мистецтва Києва, які постраждали в 1918 році» Ф.Ернста, «Музеї на Україні та перспективи на будуче» М.Біляшівського, «Український архітектур-

ний стиль» Ф.Шміта, «Іконостас Софійського собору» Г.Павлуцького ([Ернст Федір.] Товариство студіювання мистецтв (Общество исследования искусств) в Києві // Наше минуле. 1918. Листопад– грудень. № 3. С. 139–140).

51. Див.: Білокінь С. «Київ мене породив» // Молода гвардія. 1971. 21 грудня. № 249 (2901). С. 3.

52. В.О.Романовський помилився. Наталя Павлівна Горбунова-Алексеева, сестра Михаїла Павловича Алексеева, була студенткою Української державної академії мистецтв, навчалась у майстерні Ф.Кричевського. Брала участь у 2-й звітній виставці ([Ернст Ф.] Каталог 2-ї звітної виставки Української Академії мистецтв: Осінь 1921 р. // Каталог виставки Української державної Академії мистецтв. К., 1987. С. 2). Першим шлюбом була за театральним художником Іваном Григоровичем Курочкою-Армашевським (1896–1971), який емігрував до Канади й помер у Торонто. Після війни сама мешкала в Ленінграді. Я з нею листувався й зустрічався.

53. Белоконь С. Стешенко Я.И. // Книговедение: Энци. словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1981. С. 521; Білокінь С. Видатний український бібліограф Ярослав Стешенко, 1904–1939 // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Вип. 2. К., 1999. С. 53–64.

54. З огляду на перлюстрацію прізвище голови Центральної ради у приватному листі подано скорочено.

55. Див.: Білокінь С. Пожежі київської Публічної бібліотеки АН УРСР 1964 та 1968 років // Пам'ятки України. 1998. Ч. 3–4 (120–121). С. 145–148.

56. У такий спосіб я сигналізував своєму кореспондентові про співвідношення загальних і спеціальних фондів бібліотеки.

57. Від Олександра Вікторовича Романовського (нар. 1915), сина Віктора Олександровича, що мешкав у Києві (Ентузіастів 25/1, пом. 42), я довідався, що вчений писав спогади власноручно, і син заніс батьків манускрипт до бібліотеки Київського університету. Протягом багатьох років їх не було ніяк заінвентаризовано, але В.А.Короткий їх розшукав.

58. Таке прізвище носила модна тоді колгоспниця Надія Григорівна

Заглада (1894–1977) – герой соціалістичної праці (1961), член президії Верховної ради УРСР (1963–1967). Її промови на партійних з'їздах, на яких був присутній Хрущов, транслювались по радіо і справді цікаво виглядали.

59 Див.: Білокінь С. До питання про історизм у творах Г.Нарбута // Укр. іст. журнал. 1971. № 3 (120). С. 111–113.

60. Білокінь С. Мистецтвознавець Наталя Коцюбинська // Треті Гончарівські читання, Київ, 26–28 січня 1996 р.: Регрес і регенерація в народному мистецтві. Меценатство в Україні. Музей Івана Гончара в 1995 р.: Програма-запрошення. Тези і резюме доповідей. К.: Музей Івана Гончара, 1996. С. 10; Його ж. Н.Коцюбинська та Є.Спаська про свого вчителя, Д.Щербаківського // Там само. С. 11.

Sergiu Bilokin

FROM THE OLD CORRESPONDENS

(VICTOR OLEKSANDROVICH ROMANOVSKIY, 1890-1971)

Publication of small (8 units), but quite bright S. Bilokon's (born on 1948 classic and historic of the youngest for that time generation) correspondence (8. VIII. 1970-20. II. 1972). On the one hand is shows life details of an artist G. Narbut and historic of art T. Ernst, who Romanovsriy was well – acquainted with. On the other hand the years of stagnation are described in S. Bilokon's letters.